

Тема 9. Політичні режими

План лекції

1. *Поняття політичного режиму.*
2. *Типи політичних режимів та їх характеристика.*

На початку розгляду даної теми доцільно вказати на поняття „політичний режим” як систему засобів і методів керування державою, здійснення влади. З цього погляду стан демократії, широта прав і воля громадян – один з головних показників характеру політичного режиму.

До сьогодні в політичній теорії не склалося єдиного розуміння поняття “політичний режим”. Прихильники *системного підходу* широко тлумачать дане поняття, ототожнюючи його з категорією "політична система". Це породжує певні теоретичні труднощі, оскільки виникає небезпека термінологічного дублювання двома поняттями одного ряду політичних явищ. На наш погляд, терміни "політична система" і "політичний режим" характеризують політичне життя з різних сторін.

Якщо політична система відображає характер взаємозв'язку політики з економікою, соціальною, культурною й іншою сферами життя суспільства, то політичний режим визначає засоби і методи реалізації влади. Отже, політичний режим являє собою функціональний "зріз" політичної системи, він складається в результаті політичної діяльності і політичного курсу, що вибирають власники верховної влади.

Деякі дослідники *обмежують* зміст політичного режиму формою правління. Відповідно до даної крапки зору, класифікація політичних режимів ґрунтується на розходженні законодавчої і виконавчої функцій держави і з'ясуванні їхнього співвідношення. За такою ознакою виділяють *режим злиття влади* (абсолютна монархія), *режим поділу влади* (президентська республіка) і *режим співробітництва* (парламентська республіка).

Акцентуючи увагу на діяльності урядових структур, подібне тлумачення ігнорує вплив інших політичних інститутів: партійної системи, груп тиску і т.д. У зв'язку з цим форму правління було б точніше представити як один з компонентів політичного режиму.

У політичній науці загальноновизнаним є визначення політичного режиму, дане політологом *Ж.-Л. Кермонном*. Він під політичним режимом розуміє сукупність елементів ідеологічного, інституціонального і соціологічного порядку, що сприяють формуванню політичної влади даної країни на визначений період. Серед цих елементів він виділив – принцип легітимності, структуру інститутів, систему партій, форму і роль держави.

При розгляді **другого питання** потрібно, насамперед, чітко уявити собі сутність і характерні відмінні риси різних типів політичних режимів.

У ХХ сторіччі на арену політичного життя вийшов тоталітаризм, який став різко відрізнятися від автократичних режимів минулого. Головна ознака тоталітаризму – прагнення держави, політичної системи жорстко регулювати і регламентувати кожен аспект людського життя і діяльності.

Слово «тоталітарний» уперше було ужито на початку 20-х рр., коли в Італії почала складатися фашистська однопартійна система. Але Беніто Муссоліні сам підхопив це слово і проголосив своєю метою створення «тоталітарної держави». Пізніше в Німеччині нацистські правознавці також використовували вираження «тоталітарна держава» у позитивному змісті.

Але за межами ідеологій італійського фашизму і німецького націонал-соціалізму слова „тоталітарний”, «тоталітаризм» мають в основному негативний зміст.

Вже в 20-ті роки виявилися визначені риси подібності між політичними системами, що склалися в Італії і СРСР, а в 30-ті роки – риси подібності між ідеологією і практикою сталінізму і нацизму.

При вивченні феномена тоталітаризму важливо проаналізувати основні його ознаки.

Це наявність насамперед особливого роду ідеології тоталітарного типу, яка претендує на охоплення усіх, без винятку, сфер суспільного і приватного життя, а також на те, що вони є повним втіленням істини і тому загальнообов'язковими.

„Тоталітарні” ідеології заперечують минуле і сьогодення в ім'я великого і світлого майбутнього. Вони доводять необхідність і здійсненність тотальної перебудови суспільства, споконвічний суспільний устрій проголошується «вищою формою демократії».

У політичній сфері цьому відповідає монополізація влади. Влада виявляється в руках однієї партії, а сама партія – під владою одного лідера („вождя”, „фюрера”, „дуче”).

Відбувається зрощення правлячої партії з державним апаратом. Разом з тим відбувається одержавлення суспільства і знищення (чи крайнє звуження) незалежного від держави громадського життя, знищення громадянського суспільства.

Применшується роль права, закону: влада одержує дискреційні (тобто законом не обмежені і закону не підлеглі) повноваження, держава стає неправовою.

Причини краху тоталітарного режиму криються в ньому самому, у його обмежених можливостях саморозвитку, у його поганій пристосованості до світу, що швидко змінюється.

При розгляді проблем **авторитаризму** необхідно відзначити, що поняття „авторитарна влада” і „тоталітаризм” часто плутаються, але все-таки означають різні речі.

Авторитарна влада – це система правління, при якій влада здійснюється конкретно особою при мінімальній участі народу. Нерідко авторитарна система правління встановлюється за допомогою армії.

Авторитарні режими означають установлення режиму особистої влади, різке ослаблення прерогатив парламенту й інших демократичних інститутів.

Авторитарному режиму притаманне: різке посилення влади глави держави, позбавлення парламенту ряду контрольних функцій, ослаблення опору опозиційних інститутів, політичне лавірування між різними політичними силами, наділення виконавчих органів влади визначеними дискреційними повноваженнями (зокрема, розширення повноважень президента), опора на „силові структури” і ряд інших.

Варто мати на увазі важливу обставину. Авторитарні режими не є суто “поганими” режимами. За певних умов (особливо в перехідні періоди життя тієї чи іншої держави) вони можуть діяти дуже ефективно. З цього погляду розрізняють:

реформістські авторитарні режими, *стабілізаційні* і, нарешті, суто *деструктивні* авторитарні режими.

Авторитарний уряд у цілому не намагається контролювати всі сфери людської діяльності і діє в основному в рамках закону. Він звичайно не втручається в економічні, соціальні, культурні, релігійні, сімейні питання. Але це аж ніяк не означає, що при авторитарних режимах можлива особиста воля. Авторитарна влада представляє суспільство у вигляді деякої ієрархічної структури з особливою ланкою керування, яким керує один правитель, або визначена група.

Влада, підпорядкування і порядок цінуються при авторитарній системі правління більше, ніж воля, згода й участь народу. Громадяни платять податки і коряться законам, не беручи участь у їхньому обговоренні.

Авторитарний режим допускає деякі зміни, але як тільки в системі укорениться тоталітарний режим – ніякі зміни неможливі.

Далі варто підкреслити, що **демократія** – це спосіб організації соціальних взаємодій, що характеризується, на противагу авторитарності, рівністю сторін чи домінуванням керованих над постійними професійними керуючими.

Демократичні режими – така форма правління, коли влада здійснюється з дотриманням основних прав людини, вільного волевиявлення громадян, в умовах безперешкодної діяльності політичних інститутів.

Найбільш характерні риси демократичних політичних режимів: виборність основних органів політичної влади; широта прав і волі громадян, їхня гарантія; рішення політичних проблем у відповідності з вільним волевиявленням громадян через референдум, опитування; звітність представницьких органів влади і т.д.; підпорядкування меншості більшості при одночасному захисті прав меншості; юридична, правова рівність громадян.

Характерно для демократичних режимів також: відсутність концентрації влади в одній особі; багатопартійність, змагальність у ході виборів; постійне вивчення суспільної думки; право громадян на інформацію, на критику; можливість відкликання і зміна влади й ін.

У залежності від форми правління розрізняють наступні *підтипи* демократичних режимів: президентський, парламентський, парламентсько-президентський. Серед основних розходжень президентської і парламентської форм правління – це порядок формування уряду (президентом чи парламентом) і його підзвітність (президенту чи парламенту), однак варто враховувати, що в чистому вигляді форми правління виступають рідко.

Варто проаналізувати особливості президентської форми правління в Україні, повноваження різних галузей влади, закріплені в Конституції України.

Демократія й авторитарність – у значній мірі полярно протилежні моменти організованої діяльності будь-якої соціальної системи. У нормі вони утворюють гармонійне сполучення, у якому ситуаційно переважає один чи інший елемент. Абсолютна демократія є такою ж організаційною аномалією, як і абсолютна авторитарність.

Анархія означає наявність прав без обов'язків, що на ділі призводить до боротьби кожного проти усіх, до виділення однієї особи чи групи осіб, що мають тільки права, залишення всім іншим тільки обов'язків.

Анархія звичайно веде до авторитарності в її крайній перевернутій формі – тоталітаризм, тиранія, деспотизм.

Література

Андреев С.С. Политический режим и политическая демократия // Социально-политические науки. – 1992. – № 2-3.

Гаджиев К.С. Тоталитаризм как феномен XX столетия // Вопросы философии. – № 2.

Джилас М. Лицо тоталитаризма. – М., 1992.

Муляр В. Авторитарність – не бальзам, але і не анафема // Віче. – 1993. – № 3.

Якушик В. Різновиди політичних режимів // Віче. – 1995. – № 9.

Шморгун О. Чим авторитарна влада відрізняється від диктаторської // Політологічні читання. – 1994. – № 1.

Теми рефератів

1. *Причини виникнення тоталітарних систем у XX столітті.*

2. *Популістська ідеологія й авторитаризм.*

3. *Основні умови стабільності демократичних режимів.*

Питання для самоперевірки

1. Які основні ознаки тоталітаризму?

2. В чому полягає відмінність тоталітаризму й авторитаризму?
3. За яких умов існує загроза трансформації демократії у безладдя?